

Moskva

Žurgaz, Svaz sovětských časopisů a novin, pozval Brechta a Dudowa na světovou premiéru filmu *Kuhle Wampe* do Moskvy. Na čtrnáctidenní pobyt v Moskvě se vydali spacím vozem z Berlína 7. května 1932. Doprovázel je slavný sovětský režisér Sergej Ejzenštejn, který se vracel z návštěvy Mexika. Sovětští soudruzi přivedli Brechta s Dudowem trochu do rozpaků, když chtěli vědět, jak se cítili při přejezdu hranic.²⁰ Brecht později napsal:

Překračující hranice Svazu
 Otčiny rozumu a dělníků
 Spatřili jsme nad kolejnicemi
 Tabuli s nápisem:
 Vítáme vás, dělníci!
 Ale vračejíce se do země nepořádku a zločinu
 Do naší vlasti
 Spatřili jsme tabuli určenou vlakům jedoucím na západ
 S nápisem:
 Revoluce
 Všechny hranice ruší.²¹

(Překlad L. Kundera. In: B. B. *Básně. Spisy B. B., svazek VI*. Praha: Odeon, 1979, s. 89–90)

Brecht správně porozuměl otázce sovětských soudruhů a poznamenal, že spací vozy v SSSR jsou prostornější než zastaralé západní vagony, které jsou okázalé, ale nedbale udržované.²²

Brechta a Dudowa přivítala v Moskvě skupina vedená dramatikem a překladatelem Sergejem Tretjakovem, vedoucím zahraniční sekce Svazu sovětských spisovatelů. Brecht se s ním setkal již v roce 1931 v Berlíně. Během Brechtova pobytu v Rusku na něj sovětská tajná policie NKVD založila svazek.²³ Tretjakovovy názory na umění a estetiku byly mnohem blíže Brechtovi, Benjaminovi a Brentanovi než sovětské ortodoxii, která se začala prosazovat za Stalinovy vlády, nebo než lidem z KPD, jako byl Johannes R. Becher či Georg Lukács. Oba ostatně Tretjakova po jeho návštěvě Berlína kritizovali. Tretjakov propagoval Brechta v Sovětském svazu a vydal ruské překlady jeho prací. V roce 1937 byl však během Velké čistky popraven – jako první z děsivého počtu Brechtových moskevských přátel, které potkal stejný osud.

Na nádraží Brechta přivítali jeho staří přátelé z Berlína – Bernhard Reich, Asja Lacisová a Erwin Piscator. Reich působil v Moskvě jako profesor divadelní vědy a pozval na první večer Brechta k sobě. Ve stíněných bytových poměrech, v nichž většina obyvatel Moskvy žila, si Reich předělil místnost závěsy. Brechtovi to přišlo „docela příjemné“ a připomínalo mu to Schwabing, mnichovskou čtvrt umělecké bohémy. K večeri pili čaj a jedli kaviár s vejci a chleba s máslem. Druhý den se Brecht setkal s Piscatorem, který se v Moskvě připravoval na natáčení filmu podle povídky Anny Seghersové *Vzpouřa rybářů ve Svaté Barbaře* (Aufstand der Fischer von St. Barbara). Piscator připadal Brechtovi velmi rozmrzelý, přestože

ho ujišťoval, že se o něj dobře starají. Brecht měl pocit, že Piscator je v právu, když si stěžuje „na nepořádek“, ale vadilo mu, že sám nedělá nic proto, aby to změnil. Piscator musel odjet od Oděsy, zatímco Brecht si poznamenával své dojmy: pracující na ulicích se zdáli „neobyčejně spokojení a uvolnění“, vše vypadalo úplně jinak, než se se líčilo na Západě, a „rozhodně netrpěli hladem“. Treťjakov vzal Brechta na projížďku města svým autem. Navštívili někdejší ilegální tiskárnu a Leninovo mauzoleum. Odpoledne strávil Brecht se spisovatelem Osipem Brikem v jeho dobře zařízeném bytě. Brik spolupracoval s Majakovským až do jeho sebevraždy v roce 1930. Brik evidentně předpokládal, že Brecht je zasvěcený do místních poměrů: „Rozhovor o záškodnících“, zapsal si Brecht. Večer vzali Brechta do Státního akademického divadla Jevgenije Vachtangova na tisíce představení tragikomické pohádky Carla Gozziho *Turandot*, která později inspirovala Brechta k napsání hry se stejným názvem.

Před světovou premiérou *Kuhle Wampe* naplánovanou na 14. května vyšel v *Litěraturnoj Gazetě* rozhovor s Brechtem, Treťjakovův článek o Brechtovi a také jeho překlad *Legendy o mrtvém vojákově*. Přestože v Berlíně film vzbudil velkou pozornost, v Moskvě narazil na čiré nepochopení. Diváci nechápali, jak mohou mít nezaměstnaní náramkové hodinky, vlastnit jízdní kolo nebo dokonce motocykl. Jeden z recenzentů napsal:

„Účinek *Kuhle Wampe* oslabuje, že jednání ve filmu nachází výraz pouze v dialozích, v hovorech. Němečtí proletáři přece nevedou jen hezké řeči v podzemní dráze. Naopak, bojují proti hitlerismu a sociálfašistické reakci, a na tento boj se film odvolává jen v narážkách, které dokonce nejsou ani příliš zřejmé v epizodách, které se odehrávají v kolonii nezaměstnaných. – Brecht je nepochybně velký revoluční umělec, ale jeho první film nelze tak úplně považovat za úspěšný.“²⁴

Margarete Steffinová se k Brechtovi v Moskvě přidala v polovině května a provázela ho po zbytek jeho pobytu jako tlumočnice. Během 21. května odjela na Krym, zatímco Brecht odletěl letadlem do litevského Kaunasu a vrátil se odtud do Berlína vlakem. Jeho poslední zkušenost z Moskvy nebyla příjemná. NKVD mu na letišti zabavila rukopisy a dvě alba fotografií z uvedení her *Muž jako muž* a *Matka*.²⁵ Brecht požádal Margaretu, aby před odjezdem z Moskvy vyzvedla zabavené věci na letišti.

Krásné iluze: Dům na břehu jezera

V červnu 1932 jmenoval Hindenburg novou vládu v čele s Franzem von Papenem. Podpory v nezaměstnanosti se okamžitě zkrátily o 23 procent a byl zrušen zákaz SA a SS. Rozsah pouličních bojů nabral nové rozměry. Papen využil Hindenburgovy nouzové pravomoci a rozpustil pruskou vládu pod vedením sociálního demokrata Otty Brauna, vyhlásil výjimečný stav v Berlíně a Brandenburku a jmenoval se říšským komisařem. Z všeobecných voleb 31. července 1932 vyšla NSDAP jako nejsilnější strana s 37,4 procenta hlasů. Hindenburg však nepřistoupil na

Hitlerův požadavek, aby ho jmenoval kancléřem, a nesouhlasil ani s nárokem nacistů na úřad ministerského předsedy v Prusku a několik ministerstev.

Brecht jako obvykle trávil léto v bavorském Unterschondorfu. Margarete Steffinová se k němu po odjezdu Heleny Weigelové s dětmi přidala. Brecht vzal Margaretu k Tegernsee a do Mnichova, kde viděli představení Valentina a Karlstadta. Na konci července Margarete oznámila své sestře dvě senzační novinky: má naději na uzdravení, a může tím pádem také otěhotnět. V sonetu podbarveném typicky brechtovskou citovou odtažitostí jí Brecht naznačil, že souhlasí, aby měli dítě, a současně ji varoval před přetrvávajícím rizikem její nemoci.²⁶ Pracoval s Margaretou na adaptaci Shakespearovy hry *Něco za něco* (Measure for Measure), která se časem měla změnit v jeho hru *Kulatolebí a špičatolebí*. S adaptací pro skupinu mladých herců ve Volksbühne začal v listopadu 1931 společně s režisérem Ludwigem Bergerem. Brecht později napsal, že *Něco za něco* je nejpokrokovější Shakespearova hra, protože lidem ve vedoucích pozicích přikazuje „nežádat na svých podřízených morální postoje, které sami nedodržíjí“.²⁷ I když adaptace původně vůbec neměla být o nacismu, stala se první Brechtovou antifašistickou hrou a jednou z mála, které Brecht režíroval po odchodu do exilu. Tom Kuhn a John Willett soudí, že „kostra Shakespearova příběhu nemohla nabídnout dostatečný rámec pro podobenství o fašismu“. Brecht investoval do hry *Kulatolebí a špičatolebí* (Die Rundköpfe und die Spitzköpfe) spoustu času a úsilí, ale ukázalo se, že jde o dlouhý a složitý proces, který nikdy nevedl ke skutečnému úspěchu na jevišti. Brecht zjevně podcenil ústřední úlohu rasové politiky v ideologii nacismu. Přesto však Kuhn s Willettem uvádějí, že tato hra představuje víc než jen nepodařený pokus o satiru na fašismus už proto, že poukazuje na „využívání rasové politiky nebo dokonce války k cílenému odvádění pozornosti od společenských a ekonomických problémů“. Pro exilové literáty v Moskvě a jejich politiku se hra *Kulatolebí a špičatolebí* stala hromosvodem výhrad a námitek. Brecht se k této hře už nikdy nevrátil.

Brecht nyní obrátil pozornost jiným směrem a podnikl krok, který se zpětně zdá úplně bizarní. V situaci, kdy se nacisté stali největším politickým seskupením v Říšském sněmu, si půjčil od otce peníze a koupil si dům na venkově, u jezera Ammersee v Uttingu nedaleko od Unterschondorfu. S vírou, že německý proletariát bude rozhodující silou v boji s nacismem, si Brecht naivně představoval, že řadoví členové SPD vyslyší výzvu KPD, a dojde tak ke vzniku jednotné fronty proti nacismu, ovšem bez vedoucí role sociální demokracie.

I na východě Berlína nás sociální demokraté zdravili
Pozdravem „Rot Front“ a měli dokonce už odznaky
Antifašistické akce. Na diskusních večerech
Byly lokály přeplněné.
A nacisté se záhy už neodvažovali
Vycházet ojedinele do ulic
Neboť loupí-li nám už domy
Jsou aspoň ulice ještě naše.²⁸

(Překlad L. Kundera. In: B. B. *Básně. Spisy B. B., svazek VI*. Praha: Odeon, 1979, s. 90)

Majitelem nemovitosti se Brecht stal 8. srpna 1932. Jeho otec zaplatil 11 400 marek a Brecht podepsal kupní smlouvu s penzionovaným policejním úředníkem Josefem Ritterem von Reis. Brecht s otcem uzavřel dohodu, že půjčku bude splácet v pravidelných splátkách po dvou tisících marek s pětiprocentním úrokem. Jeho otec si pak vzal hypotéku na sedm tisíc pět set marek.

Brecht se nastěhoval do domu 11. srpna s Helenou Weigelovou, dětmi, Steffinovou a Dudowem. Pozval Eislera a Brentana na návštěvu a Eislera přítom vyzval, aby se přijel zahledět do modrých očí Margarety Steffinové.²⁹ Brentanovi doporučoval prohlédnout si domy v okolí a ujistil ho, že bydlení v místě je „velmi příjemné“. Byl domem tak nadšený, že na něj napsal tři básně. První z nich popisuje zahradu a stromy:

Sedm týdnů svého života jsem byl bohat.
Z výtěžku jedné hry jsem koupil
Dům ve velké zahradě. Několik týdnů
Jsem si jej prohlížel, než jsem se v něm usadil.
[...]
Po sedmi týdnech pravé bohatosti opustili jsme svůj pozemek a záhy
Jsme prchli přes hranice.³⁰

(Překlad L. Kundera. In: B. B. *Básně. Spisy B. B., svazek VI.* Praha: Odeon, 1979, s. 92–93)

Ve druhé básni, napsané už v dánském exilu, se zamyslel nad svým vztahem k majetku:

Hluboce jsem prožíval radost z majetku a jsem rád
Že jsem ji prožíval. Procházet se vlastním parkem, mít hosty
Přetřásat stavební plány, jak jiní lidé mého povolání přede mnou
To se mi líbilo, přiznávám se k tomu. Ale zdá se mi, že sedm týdnů bylo
dost.

(Překlad L. Kundera. In: B. B. *Básně. Spisy B. B., svazek VI.* Praha: Odeon, 1979, s. 120)

Během sedmi týdnů, kdy se Brecht těšil z vlastnictví, mnichovská policie hlásila do Berlína, jaké má plány na dovolenou. Ve zprávě se psalo, že Brecht je přesvědčený komunistický spisovatel, činný v KPD, přestože to zatím nedává na veřejnosti znát. Zpráva konstatovala, že Brecht vydělává spoustu peněz na velice nemorálních hrách.

Brecht se Steffinovou odcestovali 20. září zpět do Berlína. Margaretu nyní zaměstnával jako svoji sekretářku, vyplácel jí měsíční mzdu a pronajal pro ni pokoj v penzionu Dittmann v Hardenbergstraße 37, kousek od svého bytu. Šestého října Brecht společně s Helenou Weigelovou podepsali nájemní smlouvu na velký byt v Charlottenburgu v Leibnizstraße 108. Helene Weigelová se tam nastěhovala s dětmi Stefanem a Barbarou, Brecht však zůstal v Hardenbergstraße, aby byl blíž Margaretě Steffinové. Znovu psal Heleně Weigelové a snažil se zachránit jejich manželství:

„Drahá Helli, rozhodl jsem se raději napsat, než abychom si promluvili, protože je to snazší. Hrozně mi vadí debaty, které se vždycky zvrhnou v hádku. Víš, jak to s námi je: z drobných psychických znepokojení, které mají spoustu vnějších příčin a jsou z velké části nevysvětlitelné, někdy vyvolané nedorozuměním a jindy únavou z práce nebo podrážděností, vznikají velké nepochopitelné střety.“³¹

Brecht připouštěl, že když k tomu dojde, nedokáže potlačit „nepříjemný a nepochybně zraňující tón“. Hned však dodal: „A ty se pak začneš tvářit tragicky nebo uraženě.“ A pokračoval: „Neměli bychom podřizovat tělesnost psychice, protože tělesnost nabízí naivnější a bezstarostnější smír. Bylo by opravdu chybné vinit tělo (když nám něco neklape).“ Žádal Helenu, aby nezapomínala, že právě teď (a vlastně pořád) dělá těžkou práci, a už jen proto není schopen se vyjádřit mimeticky atd., a že se děsí osobních konfliktů, scén atd., které ho vyčerpávají. Zdůrazňoval, že nevede „zhýralý život. To vůbec nepřichází v úvahu“. Brechtův apel na rozum a prosba, aby se nepřerušoval dialog, samozřejmě maskoval jeho očekávání, že Heleně nezbyde než akceptovat, že žije s géniem a že bude jeho chování tolerovat. V podstatě opakoval totéž, co před deseti lety vykládal Marianně Zoffové. Tentokrát však trpěl i fyzický aspekt jeho vztahu s Helenou Weigelovou.

Zdravotní stav Margarety Steffinové se velmi zhoršil a Sauerbruch musel přikročit k operaci. Margarete se k tomuto řešení odhodlala jen proto, že její vyhlídky byly skutečně truchlivé. Brecht Helenu uklidňoval: „Kvůli Gretě si už nemusíš dělat starosti. Je v Charité na pozorování.“³² Těžce deprimovaná Margarete se podrobila operacím, které měly zastavit tuberkulózu a ukončit její těhotenství. Brecht ji navštívil v nemocnici a krátce po Novém roce jí psal, že Sauerbruch byl velmi optimistický.³³ Také starého Brechtova přítele Müllereiserta výsledky operace potěšily. Brecht svůj dopis končil slovy: „V kapse mám tři malé prstýnky, aby sis z nich mohla vybrat. Doufám, že ti je budu moci zítra ukázat.“ Brecht se snažil Margaretě ukázat, jak moc mu na ní záleží, i když to, co sám považoval za oddanost, jí zdaleka nemohlo stačit.

Na 6. listopadu 1932 byly vyhlášeny další volby a nacisté tentokrát ztratili dva miliony hlasů. Mnoho lidí to pochopilo jako zásadní obrat ve vývoji. Brecht oslavil výsledek satirickou básní *Vůdce řekl* (Der Führer hat gesagt) na melodii *Dlouhé cesty k Tipperary* (It's a long way to Tipperary).³⁴ Vůdce však zdaleka nebyl vyřizen. Posledního Silvestra v Německu před odchodem do exilu Brecht strávil v zajímavé společnosti. Sternberg píše o jeho vztazích s „idealistickými nacistickými studenty“, kteří ho navštívili, aby diskutovali o politické krizi. Stejně jako kdysi s Johstem se i nyní Brecht potřeboval poměřovat se svými odpůrci. Sternberg byl mezi hosty Brechtova silvestrovského večírku, na nějž byli pozváni Brechtovi staří přátelé Bronnen a Rudolf Schlichter společně se svými radikálně pravicovými kumpány. Byl mezi nimi i Ernst von Salomon, jeden z útočníků, kteří zavraždili ministra zahraničí Waltera Rathenaua. Některé Brechtovy styky v těchto kruzích mohl zprostředkovat doktor Johannes Ludwig Schmitt, nyní významný člen Schwarze Front (Černé fronty), nacionalistické a socialistické organizace, která se pod vedením Otto Strassera odštěpila z NSDAP. V každém

případě si hosté Brechtova večírku připíjeli na „úspěch nekrvavého pravicového převratu“.³⁵ Brecht si přitom nejspíš myslel, že jakýkoliv pravicový puč bude jen předstupněm levicové revoluce.

S vědomím, že se čas krátí, se Brecht snažil vydat co nejvíce svých prací v edici *Pokusy*. Po vydání třetího svazku v lednu 1932 plánoval, že by se během roku mohlo objevit pět dalších svazků, které by zahrnuly jeho práce pro divadlo, rozhlas, operu, film a některé teoretické články. Představoval si, že tak vznikne kombinace, kterou označil za „kolektivní pedagogiku“.³⁶ Nakladatelství Kiepenheuer ovšem čekalo, že Hindenburg ustoupí Hitlerovu tlaku, a bude ho jmenovat kancléřem. S uvedením svazků 4 až 6 proto váhalo. Nakonec v závěru roku v tichosti a bez pozornosti recenzentů vyšly svazky 4 a 5. V pátém svazku byla *Svatá Johanka z jatek*. Svazek 6 s hrou *Výjimka a pravidlo* zůstal jen v kartáčovém otisku. Začátkem ledna 1933 vydalo nakladatelství Kiepenheuer svazek 7, který obsahoval i hru *Matka*. Sazba svazku 8 s hrou *Kulatolebí a špičatolebí* byla rozmetána.

Rukopis *Kulatolebých a špičatolebých* věnoval Brecht Weillovi, který hru označil za „zčásti [...] velmi pěknou“.³⁷ Svě ženě Lotte Lenyaové však 9. ledna vyložil, že Brecht velice naléhal na Aufrichta, aby zorganizoval jejich setkání. Když k němu došlo, „byl jsem velmi chladný a rezervovaný, zatímco Brecht byl vlezlý, povolný a zasraně kamarádský“. Tvrdil, že má pro Lenyaovou velkou roli v krátké hře, která by byla doplňkem *Mahagonny*. Když však ve dvě hodiny ráno Brecht zavolal a vysvětlil Weillovi, že chce „dramatizovat“ *Let přes oceán*, Weill začal před Lenyaovou vykřikovat: „Není blázen? Teď mi pořád volá, že bychom se měli sejít, ale mně se nechce. Tentokrát mu od plic povím, co ještě od nikoho neslyšel.“ K neslychaným událostem, o nichž se nikomu ani nesnilo, skutečně mělo brzy dojít. Tentokrát však v netušeném rozsahu.